

۱ گشت یکی چشمه زنگی جدا غلغله زن، چهره نما، تیزپا

تیزپا: تندرو، تیزرو **غلغله زن:** شور و غوغاکنان

- *چهره نما: کنایه از خود نما، کسی که خود را نمایش می دهد* مراعات نظیر: سنگ و چشمه
- *چشمه: تشخیص و استعاره* چشمه: نماد «انسان مغرور و خودخواه» یا «مردم مغرور و خودخواه» است
- *سنگ: نماد جامعه، خاستگاه و مبدا اولیه* جدا شدن چشمه: گریز از رکود و پذیرا بودن
- *معنی: چشمه ای جوشان، خود نما و تندرو از تخته سنگی جدا شد (بیرون زد و جاری شد.)

گه به دهان، برزده کف، چون صدف گاه چو تیری که رود بر هدف

- *هدف: نشانه تیر* صدف: نوعی جانور نرم تن آبی که بدنش در یک غلاف سخت جا دارد و در بعضی انواع آن مرورید پرورش می یابد.
- *تشبیه: چشمه به تیر و صدف* صدف و هدف: جناس ناقص اختلافی چشمه و صدف: تشخیص و استعاره* مراعات نظیر: تیر و هدف، دهان و کف* کف بردهان زدن: کنایه از خشمگین شدن، مستی و نشاط و نیرومندی

تیر به هدف خوردن: کنایه از مستقیم و به سرعت رفتن

- *معنی: چشمه گاه مانند صدف، بر اثر خروشدگی دهانش کف آلود می شد و گاهی چون تیری که به سوی هدف می رود، راست و سریع به پیش می رفت.

گفت: درین معرکه، یکتا منم تاج سر گلبن و صحرا، منم

- *معرکه: میدان جنگ، جای نبرد **گلبن:** بوته یا درخت گل، به ویژه بوته گل سرخ
- یکتا: یگانه، بی همتا: چشمه: تشخیص و استعاره **گلبن و صحرا:** تشخیص و استعاره
- مراعات نظیر: سر و تاج، گلبن و صحرا* معرکه: استعاره از عناصر خلقت و موجودات* تشبیه: چشمه به تاج
- تاج سر بودن: کنایه از بزرگ و مافوق و سرور بودن
- *معنی: چشمه با خود گفت: من در بین عناصر خلقت و موجودات بی مانند هستم و سرور و بزرگ باغ و دشت هستم.
- *نکته: چشمه خودش را سبب زیبایی و طراوت گل ها و دشت ها می داند

چون بدوم، سبزه در آغوش من بوسه زند بر سر و بردوش من

- بدوم: در این جا «با سرعت جاری شوم»* چشمه: تشخیص و استعاره* سبزه: تشخیص و استعاره* مراعات نظیر: آغوش، سر، دوش* سرودوش: مجاز از تمام وجود چشمه* بوسه زدن: کنایه سپاس گذاری کردن

واج آرایی در حرف «ب»

- *معنی: وقتی تند و تیز حرکت کنم (جاری می شوم) سبزه در آغوش من (سبزه ی قرار گرفته بر کناره های جوی آب) سر و تنم را غرق بوسه می کند.

۵ چون بگشایم ز سر مو، شگن ماه بیند رخ خود را به من

شکن: پیچ و خم زلف کنایه در مصراع اول (زیبایی خود را نشان می‌دهم.)

ماه: تشخیص و استعاره*مو: استعاره از آب چشمه*شگن: استعاره از امواج خروشان
معنی بیت: هرگاه چین موهایم را بگشایم (کنایه از امواج نداشته باشم) ماه چهره ی زیبای خود را در آینه ی من (آب زلال من) می بیند.

زیبایی [ماه بیند رخ خود را به من] درمن ← مشبه: من ← مشبیه: ماه

قطره باران که در افتد به خاک زو بدد بس گهر تابناک

*یدمَد (دمیدن): روییدن، سر از خاک درآوردن، وزیدن*تابناک: دارای فروغ و پرتو، تابان، درخشان، نورانی
*گهر: سنگ درخشان و قیمتی*خاک: مجاز از زمین*گهر: استعاره از گل های زیبا و گیاهان
*معنی بیت: قطره ی باران که به زمین می افتد، گل هایی چون مروارید درخشان را می رویاند.

در بر من، ره چو به پایان برد از نجلی سر به گریبان برد

بر: سینه، آغوش، کنار*نجلی: شرمگین بودن، شرمنده بودن*گریبان: بقه سر در گریبان بردن: کنایه از در اندیشه بودن از روی شرمندگی
یا غم، به فکر فرورفتن، کنار کشیدن و گوشه گرفتن*بروسر: جناس ناقص چشمه و قطره ی باران: تشخیص و استعاره
معنی بیت: قطره ی باران وقتی سفر دراز خود را در آغوش من به پایان می برد (با همه ی شأن و عظمتی که دارد) از شرمندگی سرافکنده خواهد شد

ابر ز من، حامل سرمایه شد باغ ز من صاحب پیرایه شد

پیرایه: زیور و زینت

*حامل: صفت فاعلی از حمل، برنده، حَمَل کننده*سرمایه: مال، دارایی*پیرایه: زیب، زینت، زیور، آرایش
*سرمایه ابر: استعاره از بخار آبی است که به آسمان می رود*باغ: تشخیص و استعاره
ابر: تشخیص و استعاره*پیرایه: استعاره از گل و سبزه و گیاه
*معنی: ابر سرمایه خود را از من می گیرد (اشاره است به بخارشیدن آب و شکل گرفتن ابر در آسمان) و باغ زیبایی و زینت خودش را از من به دست آورد.

گل به هم رنگ و برزندگی می کند از پرتو من زندگی

برازندگی: شایستگی، لیاقت گل: تشخیص و استعاره*مصرع دوم: کنایه از گل، نیازمند چشمه است
معنی بیت: گل با همه ی زیبایی و شکوهش، از برکت روشنی وجود من زندگی می کند.

۱۰ در بن این پرده نیلوفرے کیست کند با چو منی همسری؟

نیلوفری: صفت نسبی، منسوب به نیلوفر، به

رنگ نیلوفر، لاجوردی؛ در متن درس، مقصود از

«پرده نیلوفری»، آسمان لاجوردی است.

۱۰ [در بن این پرده نیلوفرے] در این بیت شاعر سؤالی را مطرح کرده است که به پاسخ نیاز ندارد و برای تأکید بیشتر آمده است. همسری: برابری، هم شائی. پرده ی نیلوفری: استعاره از آسمان لاجوردی همسری کردن: کنایه از برابری کردن، هم شائی کردن. معنی: زیر این آسمان آبی چه کسی می تواند با من برابری کند و هم شأن من است؟ (هیچ کس هم شأن و برابر من نیست.)

استفهام انکاری: در این بیت شاعر سؤالی را مطرح کرده است که به پاسخ نیاز ندارد و برای تأکید بیشتر آمده است. همسری: برابری، هم شائی. پرده ی نیلوفری: استعاره از آسمان لاجوردی همسری کردن: کنایه از برابری کردن، هم شائی کردن. معنی: زیر این آسمان آبی چه کسی می تواند با من برابری کند و هم شأن من است؟ (هیچ کس هم شأن و برابر من نیست.)

زین نمط آن مست شده از غرور رفت وز مبدأ چو کمی گشت دور

نمط: روش، طریقه؛ زین نمط: بدین ترتیب

غرور: به خود بالیدن، تکبر، خودخواهی. مبدأ: آغاز سرچشمه. آن مست شده از غرور کنایه از چشمه

معنی: با این شیوه، چشمه ی زیبای مست شده از تکبرش به پیش می رفت. وقتی که کمی از سرچشمه اش دور شد.

دید یکی بحر خروشنده ای سگنی، نادره جوشنده ای

نادره: بی همتا، شگفت آور بیت با بیت قبلی موقوف المعانی است

*بحر: دریا. خروشیدن: بانگ برزدن، فریاد کشیدن. سگنی: مخفف سهمگین، ترسناک، وحشت انگیز، هراسناک. نادره (مؤنث نادر): بی مانند، کمیاب، شگفت، طرّفه. نادره جوشنده: ترکیب وصفی مقلوب، دارنده ی جوشش بی مانند بحر: تشخیص و استعاره

معنی: ناگهان دریایی خروشان را رودروی خود دید. دریایی ترسناک با جوششی بی مانند

نعره بر آورده، فلک کرده کرد دیده یه کرده، شده زهره در

نعره: فریاد، بانگ بلند. نعره بر آورده: منظور صدای امواج خروشان و بلند دریاست. زهره: کیسه زرداب، کیسه صغرا زهره در: صفت فاعلی مرتّب مرخّم، زهره درنده. زهره در شدن: کنایه از ترسناک شدن، ایجاد وحشت و مایه هلاک شدن فلک: تشخیص و استعاره دریا: تشخیص و استعاره. دیده کرده: در این درس کنایه از خشمگین شدن معنی: دریا فریاد بلندی بر آورد و گوش فلک رانشنا کرده بود و چشمان سیاهش، زهره ی بیننده را پاره می کرد.

کر کردن فلک: کنایه از بلند صدا زدن، دیده سیه کردن و زهره در شدن: کنایه از ترساندن، اغراق

راست به مانند یکی زلزله داده تنش بر تن ساحل، یله

یله: رها، آزاد؛ یله دادن: تکیه دادن

* راست: درست * یله: رها، آزاد * تشبیه: دریا به زلزله * تن ساحل: اضافه ی استعاری (= تشخیص یا جان بخشی)
* تکرار: تن * دریا: تشخیص و استعاره؛ زیرا تن و جسم دارد که اجزای انسانی است.
معنی: درست مانند زلزله ای بود که تنش را بر تن ساحل تکیه داده بود.

۱۵ چشمه کوچک چو به آنجا رسید وان هم هنگامه دریا بدید

هنگامه: غوغا، داد و فریاد، شلوغی آن جا: منظور دریا یا نزدیک و ساحل دریا

دریا: تشخیص و استعاره؛ زیرا غوغا و داد و فریاد می کند که عملی انسانی است * چشمه و دریا: مراعات نظیر
چشمه: تشخیص و استعاره؛ زیرا چیزی را دید که عملی انسانی است. * دریا: نماد جهان بیکران، کمال و مرجع ایده آل هر شخص

* معنی: چشمه ی کوچک وقتی به آن جایگاه رسید، و آن هم عظمت و غوغای دریا را دید.

خواست کزان ورطه، قدم در کشد خویشن از حادثه برتر کشد
لیک چنان خیره و خاموش ماند کز همه شیرین سخنی، گوشش ماند

نیما یوشیج (علی اسفندیاری)

ورطه: گرداب، گودال، مهلکه، گرفتاری **خیره:** سرگشته، حیران، فرامانده

موقوف المعانی با بیت قبل

* ورطه: زمین پست، مهلکه، هلاکت * حادثه: واقعه، رخداد، پیش آمد * قدم در کشیدن: کنایه از عقب نشینی کردن، بازپس رفتن
خویشن از حادثه برتر کشیدن: کنایه از خود را از آسیب دور کردن، خود را درامان نگه داشتن
خیره: سرگشته، حیران، فرامانده، لجوج، بیپرده * شیرین سخنی: حس آمیزی * گوش ماندن: کنایه از ساکت و خاموش گشتن
* گوش: مجاز از شنیدن

* معنی: تصمیم گرفت خودش را از آن جای خطرناک کنار بکشد و از آسیب دریا درامان ماند
معنی: اما چنان شگفت زده و خاموش در جای خودش ساکت ماند که همه ی شیرین سخنی خود را از یاد برد و خاموش شد.
مفهوم: با دیدن شکوه مندی دریا کوچکی خودش را دریافت و سکوت اختیار کرد.

کارگاه متن پژوهی

قلمرو زبانی

۱ معنای واژه‌های مشخص شده را با معادل امروزی آنها مقایسه کنید.

در بن این پرده نیلوفری کیست کند با چو منی همسری؟

امروزه در معنی ازدواج و زناشویی است اما در گذشته و نیز در این شعر در معنی «برابری و رقابت» به کار رفته است.

راست به مانند یکی زلزله داده تنش بر تن ساحل، یله

امروزه در معنای مستقیم، مقابل چپ، متناسب و متضاد دروغ به کار می‌رود اما در گذشته و نیز در این شعر در معنی قیدی یعنی «درست و بعینه» به کار رفته است.

۲ بیت زیر را بر اساس ترتیب اجزای جمله در زبان فارسی، مرتب کنید.

«گشت یکی چشمه ز سنگی جدا غلغله زن، چهره نما، تیزپا»

یک چشمه ، جوشان ، خود نما و تندرو از تخته سنگی جدا شد.

یک : صفت شمارشی اصلی / چشمه : هسته در نقش نهاد / جوشان : گروه قیدی / خود نما : معطوف به قید تندرو : معطوف به قید / از : نشانه یا نقش نمای متمم / تخته سنگ : متمم / جدا : مسند / شد : فعل اسنادی

قلمرو ادبی

۱ هر یک از بیت‌های زیر را از نظر آرایه‌های ادبی بررسی کنید.

چون بگشایم ز سر مو، شکن ماه ببیند رخ خود را به من

* چشمه: تشخیص و استعاره* ماه: تشخیص و استعاره* مو، سر، رخ / مو و شکن : مراعات نظیر* مو : استعاره از آب چشمه
*شکن : استعاره از امواج خروشان * مصراع اول : کنایه از آرام شدن
تشبیه: چشمه مانند آینه است.

گه به دهان، بر زده کف، چون صدف گاه چو تیری که رود بر هدف

* تشبیه : چشمه به تیرو صدف* صدف و هدف : جناس ناقص اختلافی* چشمه و صدف : تشخیص و استعاره
مراعات نظیر: تیر و هدف ، دهان و کف کف بردهان زدن : کنایه از خشمگین شدن، مستی و نشاط و نیرومندی

۲ با توجه به شعر نیما، « چشمه » نماد چه کسانی است؟

انسان های ضعیف و ناتوان اما پرمایه و مغرور و خوشبخت

نماد « انسان مغرور و خودخواه » یا « مردم خودخواه ، ناهشیار و خودپسند »

۳ آمیختن دو یا چند حس و یا یک حس با پدیده‌ای ذهنی (انتزاعی)، در کلام را «حس آمیزی» می‌گویند.

نمونه: «حرف‌هایم مثل یک تکه چمن روشن بود.»

در این نمونه، سپهری از «روشن بودن حرف» سخن گفته است. «روشن بودن» امری دیدنی و «حرف»، شنیدنی است. شاعر در این مصراع، دو حس بینایی و شنوایی را با هم آمیخته است.

■ نمونه‌ای از کاربرد این آرایه ادبی را در سروده نیما بیابید.

شیرین سخنی

۴ هر واژه امکان دارد در معنای حقیقی و یا معنای غیر حقیقی به کار رود. به معنای حقیقی واژه،

«حقیقت» و به معنای غیر حقیقی آن، «مجاز» می‌گویند. «حقیقت»، اولین و رایج‌ترین معنایی است که از یک واژه به ذهن می‌رسد. «مجاز»، به کار رفتن واژه‌ای است در معنی غیر حقیقی؛ به شرط آنکه میان معنای حقیقی و معنای غیر حقیقی واژه، ارتباط و پیوندی برقرار باشد؛ مثال:

■ پشت دیوار آنچه گویی، هوش دار تا نباشد در پس دیوار، گوش سعدی
همان طور که می‌دانید، «گوش» اندام شنوایی است و در این معنا، «حقیقت» است و نمی‌تواند در پس دیوار بیاید؛ شاعر در این بیت به مفهوم مجازی «گوش»، یعنی «انسان سخن‌چین» تأکید دارد. اکنون به دو بیت زیر توجه نمایید:

■ ما را سرِ باغ و بوستان نیست هر جا که تویی تفرّج آن جاست سعدی
■ عالم از شور و شر عشق خیر هیچ نداشت فتنه‌انگیز جهان نرگس جادوی تو بود حافظ
در بیت اول، واژه «سر» در مفهوم مجازی «قصد و اندیشه» به کار رفته است. «سر» محل و جایگاه «اندیشه» است.

در بیت دوم، مقصود شاعر از واژه «نرگس»، معنایی غیر حقیقی، یعنی «چشم» است. آنچه که «گل نرگس» و «چشم» را به هم می‌پیوندد و اجازه می‌دهد تا یکی به جای دیگری به کار رود، «شبهت» میان آن دو است.

■ در شعر این درس، دو نمونه «مجاز» بیابید و مفهوم هر یک را بنویسید.

بوسه زبدر سر و بر دوش من / کز همه شیرین‌نخنی گوش مساند
(گوش = مجاز از شنیدن)

پره نیوفری = استعاره از آسمان

قلمرو فکری

- ۱ پس از رسیدن به دریا، چه تغییری در نگرش و نحوه تفکر «چشمه» ایجاد شد؟
با دیدن شکوهمندی دریا کوچکی خودش را دریافت و سکوت اختیار کرد دست از غرور برداشت.
- ۲ معنی و مفهوم بیت زیر را به نثر روان بنویسید.

«نعره برآورده، فلک کرده کر دیده سیه کرده، شده زهره در»

* دریا فریاد بلندی برآورد و گوش فلک را ناشنوا کرده بود و چشمانش را سیاه کرده و بسیار ترسناک شده بود.

- ۳ سروده زیر از سعدی است، محتوای آن را با شعر نیما مقایسه کنید.
یکی قطره باران ز ابری چکید که جایی که دریاست من کیستم؟ چو خود را به چشم حقارت بدید بلندی از آن یافت کاو پست شد	خجل شد چو پهنای دریا بدید گر او هست حقا که من نیستم صدف در کنارش به جان پرورید در نیستی کوفت تا هست شد

- شعر نیما و شعر سعدی هر دو در قالب مثنوی سروده شده اند.

- هر دو شعر پرهیز از خود بینی و خود ستایی را پیشنهاد می کنند.

- هر دو شعر تمثیلی هستند.

- سعدی در این شعر « تواضع » را می ستاید اما نیما غرور و ناآگاهی را نکوهش می کند

- بسامد توصیف، تصویر و تعداد ابیات شعر نیما بیشتر از شعر سعدی است.

- نیما ما را دعوت می کند که از پیله ی ناهشیاری و غرور و خودپسندی بگریزیم و وسعت و عظمت جهان پیرامون را ببینیم و ک کنیم.

- سعدی می گوید که تواضع سبب توفیق و تعالی است.

- ۴ دوست دارید جای کدام یک از شخصیت های شعر نیما (چشمه، دریا) باشید؟
برای انتخاب خود دلیل بیاورید.

۵